

Stora Hammar g:a kyrka

Lunds stift

Kulturhistorisk karaktäristik och bedömning

KARL JOHAN KEMBER, 2020-06-29

jais
arkitekter
—

Svenska kyrkan
LUNDS STIFT

Stora Hammar gamla kyrka

Höllvikens församling, Skytts kontrakt, Lunds stift
Räng socken, Vellinge Räng 94:1, Vellinge kommun, Skåne län, Skåne

Beskrivning och historik

Kyrkomiljön

Stora Hammar är en medeltida kyrkby, som ligger direkt utanför det större samhället Höllviken. Öster därom finns Söderslätts öppna, plana jordbrukslandskap, som i väster vid Höllviksnäs möter ett planterat skogsområde. Åkermarken räknas som den främsta i landet. Den intensiva odlingen under senare år har gjorts att spåren av många förhistoriska boplatser utplånats. I Stora Hammar gjorde man en utgrävning 2009 och fann boplatzlämningar från yngre romersk järnålder till sen vikingatid, d.v.s. från omkring år 200 till 1000. Under 1000-talets andra del började successivt en mer sammanhållen bebyggelse växa fram. Vikingarnas makt hade övertagits av danska kungadömet samtidigt som kristendomen införts, och därigenom uppstod många kyrkbyar. Äldsta belägget för Stora Hammar är *Apud uillam hamar* från 1123-70, som kan tolkas som "lantgården vid den steniga backen". "Stora" lades till på 1300-talet, då byn skrevs *Maklaehamer*. *Maklae* kommer från det fornsvenska ordet mikill, som betyder just stor.

Söderslätts byar hade på medeltiden (1060-1521) runt 15 gårdar, tätt samlade omgivna av odlingslotter. Stora Hammar var ett prebende till Lunds Domkyrka med bostad åt prästen, några gårdar, gatehus och bodar. Byn var något större än genomsnittet med 17 gårdar på 1570-talet. På storskifteskartan från 1784 anas något av dagens by- och vägstrukturer, men byn är avsevärt större än nu med gårdarna oregelbundet placerade ett stycke norr om kyrkan. Man kan se fyra vanningar och vägen till Räng. Ett annorlunda hus från denna tid är dragontorpet. Dragoner var militärer som stred både till häst och fot. Efter enskiftet 1817 tunnades byn ut, en utglesning som i huvudsak fortsatt sedan dess. Prästgård har aldrig funnits i byn utan bara i närbelägna Räng. Den första byskolan från 1822 delades med Lilla Hammar och byggdes mitt mellan byarna, på samma plats som den nuvarande skolan ligger.

Idag är Stora Hammar en liten by med husen koncentrerade kring vägkorset några hundra meter norr om kyrkplatsen. Intill korsningen ligger dragontorpet med sitt halmtak och rappade väggar. Längs bygatan ner mot kyrkan finns mestadels yngre hus, och närmst kyrkogården en stor grusad besöksparkering. Söder om kyrkogården ligger två bostadshus, som en gång varit skrädderi resp. smedja, och längre bort längs Rabygatan några mindre hus som också använts av hantverkare. Även dessa fungerar

som privatbostäder idag. Möllan från 1868 ligger på byns högsta punkt och utgör liksom kyrkan ett tydligt blickfång i det öppna landskapet.

[1]: Stora Hammar kyrkby från sydväst (flygfoto av Pär Martin Hedberg)

Kyrkobyggnaden

Stora Hammars medeltida kyrka uppfördes under romansk tid, och fick en för tiden typisk plan med långhus och ett lägre kor, rakt eller avslutat av en absid. Murarna byggdes av flintsten med sandsten kring fönster- och dörröppningar. Längst upp mot takfoten pryddes murarna av en romansk rundbågefris. Inne i kyrkan skildes kor och långhus av en triumfbåge med lejonbilder, som brukar associeras med Mårten Stenmästare och hans krets. På ömse sidor om triumfbågen tror man det fanns nischer för sidoaltare. En hypotes är, att Mårten efter avslutat värv i Domkyrkan i Lund 1120-45 tog sig ut på landsbygden, och där lät uppföra såväl kyrkor som dopfuntar. Om så var fallet, bör Stora Hammars gamla kyrka vara rest runt 1100-talets mitt. För att kunna datera kyrkan har man tidigare även stött sig på en dendrokronologisk provtagning av en bindbjälke i skeppets taklag. Den bedömdes av Alf Bråthen till mellan 1151-1155, en datering som ifrågasatts av Petter Jansson och Karl-Magnus Melin. Mot bakgrund av bjälkens bearbetning antar de båda, att den snarare kommer från ca 1300 eller senare.

I väster tillkopplades ett torn av samma bredd som långhuset, möjligen samtidigt som detta byggdes men sannolikt något senare. Kanske stämmer den byggnadsutveckling som Evald Gustavsson tecknade 1967, då stora delar av fasadputsen var nedknackad.

Han ansåg att tornet var planerat för från början men att det kan ha byggts senare då det finns vissa skillnader i material och murningssätt. I tornets bottenvåning slogs ett valv, och en invändig trappa ledde upp från kyrkorummet till tornets övre plan. Mats Edström spekulerar i att detta kan ha använts som empurvåning. Inmurad i öppningen mellan tornet och långhusets vind finns en träplanka, som man tror kommer från en föregående stavkyrka från 1000-talet.

När man valvslog långhuset under gotiken, kom det äldre kalkmåleriet som prydde de övre delarna av yttermurarna att hamna på långhusvinden. Kryssvalven i västra delen av långhuset tros vara något äldre de östra valven, som har murats i samband med en utvidgning av kyrkan på 1400-talet. I samband med denna revs större delen av östra långhusväggen, det romanska koret och den eventuella absiden. Istället för rundbågefris fick förlängningens takfot en enkel, trappad gesims, vilket gjorde att den nya byggfasen framträdde tydligt. Ena lejonbilden flyttades till nya östgaveln, som fick ett gotiskt uttryck med trapptinnar och blindnischer. De äldre valven kalkmålades enligt Knud Banning runt 1400, medan utvidgningens valv förefaller ha lämnats vitputsade. Under medeltiden tillkom även dubbla vapenhus intill de romanska norr- och sydportalerna. Någon gång restes stöttor längs sydfasaden för att staga upp tornmuren.

Under 1600-talet gjordes övre delen av tornet om med gavlar i sirlig dansk- holländsk renässansstil. Invändigt fick kyrkan flera av dagens träinventarier, däribland bänkarna och läktaren. Läktaren försågs 1698 med målningar och utvidgades under 1700-talet österut. Altaruppsatsen och predikstolen tillkom 1755.

Olika uppgifter förekommer när man rev vapenhusen; enligt Ernst Frostin gjordes detta 1806 resp. 1846. Frostin spekulerar dessutom i att det funnits en sakristia längs östförlängningens norrsida. En av de gamla dörrarna togs till en ny huvudentré genom tornets västfasad, och nord- och sydportalerna gjordes om till fönster. Öppningen till tornets övre våningar skall enligt Mats Edström ha tagits upp mellan 1750-1850.

När Stora Hammars nya kyrka invigts 1902 övergavs den medeltida kyrkan. Som tur var tog kyrkstämman beslut 1903 att inte riva den gamla kyrkan, trots att kungliga majestätet gett tillstånd till detta, sedan många i trakten engagerat sig för byggnadens bevarande. Istället gjorde man blott vad nöden krävde för att hindra kyrkan från förfall. Sedan släkten Lovén, som i flera generationer innehaft prästämbetet i närbelägna Räng, 1925 skänkt 11.200:- till en restaurering av kyrkan, fick man möjlighet att på nytt sätta byggnaden i stånd. Arbetet övervakades av docenten och botanikern John av Klercker, som idag vilar på kyrkogården. Kyrkans enkla papptak från 1916 byttes mot koppar. Den norra delen av läktaren revs och balustraden flyttades till spruthuset (idag förråd och cafélokal) i nordvästra hörnet av kyrkogården. En lejonbild hittades under altaret och placerades i vapenhuset tillsammans med triumfbågens vederlagsstenar.

Fönsteröppningarna förminskades något och fick sina nuvarande bågar. Renoveringen färdigställdes 1929 varpå kyrkan togs åter i bruk.

Under 1960-talet frilades överkalkade målningar fram i samband med en restaurering. Bänkarna, altarringen, altarpuppans och predikstolen fick tillbaka sina ursprungliga färger och läktarmålningarna togs fram och rengjordes.

1994 restaurerades släkten Lovéns kolumbarium under koret.

2003 algtvättades fasaderna, dålig puts ersattes och ytorna målades med kc-färg. Ljudluckorna tjärades och gaveltakpannorna fästades med kalkbruk. De senaste arbetena gjordes 2010 då fasaderna och dörrarna målades och ytterportarna reparerades.

Exteriör

Kyrkobyggnaden [2] består av långhus med rakslutet kor och västtorn. Långhusets västra del är från 1100-talet, den östra från 1400-talet. Tornet är sannolikt något yngre än det romanska långhuset. Tornkrönen pryds av renässansgavlar från 1600-talet.

Kyrkofasaderna är vita, spritputsade och avfärgade med kc-färg. Det romanska murverket är gjort av gråsten lagd i jämna skift, det senmedeltida av tegel. Tegelmurarna anas genom korförlängningens tunna slamning, som skiljer sig från de äldre delarnas tätare puts. Brottet mellan de olika delarna märks också genom takgesimserna; de äldre väggarna har en slätputsad rundbågefris mot taket, medan de yngre avslutas av en rak list som kragar ut i två språng. Kyrkan saknar synlig sockel. Östra korväggen avslutas med ett typiskt gotiskt trappgavelmotiv med cirkulära och höga, spetsbågiga blinderingar och tinnar avtäckta med munk- och nunnetegel. Gaveln kontrasterar mot de sirliga tornkrönen i dansk- holländsk renässansstil. Mot taket på tornets norra- och södra sidor finns en gesims i två raka språng. Som stöd för tornets västra- och östra murar finns två olika utformade strävor. Den västra är högre med en halvt rundbågig öppning och överst tre tinnar med munk- och nunnetegel på sadeltaken. Den östra stötten har en liknande öppning men ett pulpettak täckt av samma tegel.

Kyrkan har två ingångar, huvudentrén i väster och en prästdörr i öster. Västporten sitter i en korgbågig nisch flankerad av två stenblock, som kan ha fungerat som vigvattenstenar eller som kolonnbaser till nu rivna valv. Ytterdörren [4] är en medeltida järndörr. Dörrbladet består av kraftiga, bilade ekbräder sammanfogade av en högt satt nar fäst med handsmidda spik. Nederst på bladet finns liggande bräder som sannolikt har ersatt den nedre naren. Dörrens utsida är klädd med svartmålad järnplåt fäst med handsmidda spik. Beslagningen utgörs av en smidesring som trycke, nyckelskylt och bandgångjärn. Den östra dörren av okänd ålder är en gråmålad trädörr, utvändigt klädd med liggande, profilerad panel som fästs med spik.

[2]: Kyrkobyggnaden från nordväst

Långhuset och koret belyses av fyra fönsteraxlar. De rundbågiga fönsternischerna är skränade på ut- och insidan och kommer liksom bågarna från 1920-talet. Solbänkarna är av sten. Fönstren består av rundbågiga, gråa träbågar indelade i 8 lufter vardera. I varje luft finns fyra smårutor av diffuserat, färgat antikglas, som på insidan pryds av texter om bygden och traktens folk. Ovan ytterdörrarna i väster och öster finns varsitt överljus, och i tornet tre tjärade ljudluckor av plank i korg- och spetsbågiga nischer.

Sadeltaken är klädda med delvis ärgad kopparplåt av olika ålder. Plåten är lagd i skivtäckning med markerade vertikala hakfalsar och tvärfalsarna förskjutna sinsemellan. Avvattningen med stuprör och halvrunda hängrännor är gjord av brunlackerad plåt.

Interiör

Från tornporten kommer man in i vapenhuset. Golvet består av åldriga tegelstenar lagda på flatan, väggarna är putsade. Rummet kröns av ett kolonnettvalv som är samtida med tornet. De rundstaviga ribborna vilar på kolonnetter med människohuvuden i kritsten, som mynnar i hörnpilastrar med profilerade impostor. Ribborna och sköldbågarnas följdskift pryds av brunröda vinkelband på vit botten. Sköldbågarna pryds av blågrå kvaderimitation med rödvita fogar. I vapenhuset står en vitmålad kyrktagningspall, som användes fram till förra sekelskiftet då kvinnor skulle upptas i församlingen. Vidare finns två olika arkitekturelement, dels en vederlagssten som man tror ingått i den romanska triumfbågen, dels en skulptur med ett lejon som äter vindruvor, en bild

som Monica Rydbeck tillskriver Oxiemästaren. Samma motiv finns på flera dopfuntar han sammankopplats med. Rydbeck menar att Oxiemästaren var elev till den mer välkände Mårten Stenmästare, som också hade lejonet som ett av sina favoritmotiv.

I tornbågen sitter en vägg av breda, vitmålade plank. En vit dörr, uppbyggd av ramverk med bräder i fyllningarna, går in till långhuset. Dörrens insida är målad i samma gröna ton som bänkinredningen och pryds av två profilerade speglar samt räfflor och cirkeldecor i ramverkets mittstycke. Långhusets bakre del utgörs av utrymmet under orgelläktaren [6], som bärs av avfasade träpelare och bjälkar fästa till ytterväggarna. En trätrappa leder upp till läktaren. Dess barriär utgörs av ett skrank från sent 1600-tal med bildframställningar över sista veckan i Jesu liv.

[3]: Kyrkorummet mot öster

Det långsmala kyrkorummet [3] präglas av de fem valvxlarna, som ger långhuset sin speciella rytm. De västligaste valven är uppbyggda med fyrkantiga ribbor och följskift, som mynnar i pilasterkapitäl med vulst och kragband. Valven [5] är prydda med geometriska mönster och växtslingor längs bågar och ribbor och figurativt måleri i valvkapporna. Bilderna är olika scener bl.a. från Edens lustgård och ur Jesu liv. Kalkmåleriet är daterat till ca 1400 av Knud Banning. De yngre valven i östförlängningen har ett liknande utförande men saknar kalkmåleri och har avsevärt högre vederlag. Mellan valvkapporna löper några träbjälkar, uppburna av valven, till vilka dopfuntens- och predikstolens baldakiner fästs. De yngre- och äldre valven är inte sammanbyggda utan skiljs av spetsbågiga nischer i ytterväggarna.

[4]: Medeltida järndörr till vapenhuset

[5]: Kalkmålning, ca 1400

[6]: Kyrkorummet mot väster med orgelläktaren

Långhuset är inrett med två slutna bänkkvarter kring en mittgång, belagd med äldre, rödbrunt tegel i fiskbensmönster. Några gravhällar är infällda i golvet. Predikstolen och klockarens bänk, från vilken han ledde sången under gudstjänsterna, är placerade

längst fram i södra bänkkvarteret. På motstående sida finns den särskilt utsirade herrskapsbänken och dopfunten med sin baldakin.

Koret täcks av ett kalkstengolv, som ligger på en något högre nivå än långhusgolvet. Det heligaste avgränsas av ett lågt skrank. Altaret står centralt placerat tillsammans med altaruppsatsen. På den östra korväggen finns två infällda sakramentsnischer och målade konsekrationkors. En egentlig sakristia saknas, men bakom altaruppsatsen finns en liten förvaringsplats, där prästen kan förvara föremål som används i mässan.

Tornets övre våningar nås utifrån via dörren på vapenhusets norra sida. När man går upp för tegeltrappan ser man till höger det gamla trapploppet, som en gång lett till tornets ursprungliga trappa inifrån kyrkorummet. Man ser vapenhusets valv, som ovanifrån har ett kupolliknande utseende utan någon tydlig gräns mellan kapporna av helstens tegel. En bit upp finns genomgången mellan torn och långhus. I öppningen finns en överliggare, som förmodas komma från en stavkyrka från 1000-talet. Brädan har analyserats av Karl-Magnus Melin och Petter Jansson, som med grund i dess tårtbitsformade tvärsnitt och mönster tror att plankan kan ha ingått i en dörrromfattning. På både bred- och smalsidan finns tjärspår. En trätrappa leder till klockvåningen, vars bjälklag består av plank på primär- och sekundärbjälkar av delvis sekundärt virke. Det antas komma från en klockstapel av tornstapeltyp. Det eftermedeltida torntaklaget i fur är uppbyggt av sparrar, dubbla hanband samt tassar på en lejd och är täckt med råspont. Klockvindens nedre väggpartier är av oputsad sten, renässansgavlarna är tegelmurade. Kyrkans enda klocka hänger i en klockbock av timmer.

[7]: Unggotiskt kalkmåleri, romansk fönsteröppning med delvis bevarad träbåge

Långhusets taklag är eftermedeltida, enligt Melin/Jansson troligen uppfört inom 1750-1820. Takstolarna består av högben, ett hanband och nederst tassar eller bindbjälkar, som vilar på tre lejder. En återanvänd äldre bindbjälke, enligt Melin/Jansson från ca 1300 eller senare, finns bevarad i nivå med skeppets tidigare östvägg. På norra sidans mur ser man mellan valvkapporna en delvis dold fönsteröppning, som fortfarande har kvar delar av den romanska träbågen [7]. Överstycket och östra sidokarmen är synliga inifrån vinden. På muren finns även fragment av kalkmåleri, däribland en tydlig blå fisk, kanske målad då sillen gick till.

Inredning och inventarier

Altaret [8] är murat av rött tegel som sedan vitputsats. Fundamentet täcks av en altarskiva av breda plank. Altaret är sannolikt från 1400-talet då östförlängningen gjordes.

[8]: Altare, altarskrank och -upsats

[9]: Bänkinredning med herrskapsbänk

Altaruppsatsen [8] från 1755 är tillverkad av allmogesnickaren Johan Ullberg i barockartad stil. Den är uppbyggd med en predella och två postament, som bär upp spiralvridna kolonner och en förkroppad överliggare. På ömse sidor finns flygelvingar som bär varsin skulptur med utsträckta händer. Centralmotivet är en draperimålning över Nattvardens instiftande med lärjungarna och Jesus med gloria. På entablementet står ett överstycke med akantusdekorationer och en textmedaljong krönt av Kristus med segerfanan. Koloriten utgår från en blå kulör i kombination med marmorerade eller

röda partier och accenter i grönt och guld. Altaruppsatsen är signerad av Ullberg med en text på vänstra kolonnens postament.

Altarskranket [8] av okänd ålder sträcker sig över hela korets bredd. Längst ut finns två grindar, och i mitten en halvrund cirkel där måltiden mottas. Räckets är av trä med s-formade profiler och överliggare, båda grönmålade, och ett knäfall klätt med sammet.

Dopfunten av sandsten är från 1100-talet och sannolikt samtida med den romanska kyrkan. Foten, som ersatt funtens ursprungliga underdel, har ett lätt rundat skaft med hörnblad, fyrkantig bas och kragband, som håller en skålformad cuppa. Längs kanten löper en akantuspalmstfris. Dopfunten tillskrivs Oxiemästaren av Monica Rydbeck. Ovanför denna hänger en *dopfuntsbaldakin* av okänd ålder prydd av en textremsa och voluter. På takets undersida hänger en druvklase. Baldakinen är fästad dels uppåt till en träbjälke i valvet, dels till en sannolikt återvunnen väggbräda med ramverk och två speglar. I den övre finns en målning över Kristi dop, utförd av Claes Gertzson 1698.

Predikstolen från 1755 är tillverkad av Johan Ullberg i barockartad stil. Korgens fyra sidor dekorerats med blomfält och avskiljs av kraftiga spiralvoluter i rött, blått och guld. Nederst finns en profilerad underdel med bl.a. volutdekor, som vilar på en enkel träfot. Överliggaren är förkroppad och marmorerad. Till korgen leder en trätrappa, gömd bakom en blågråmarmorerad ramverksdörr med tempelartad omfattning. I den övre dörrspegeln finns en text, som bl.a. anger Ullberg som upphovsman. Baldakinen är marmorerad och rikt utsmyckad med tofsar, en duva och akantus. Huven avslutas av karnisformade bågar som bär upp en förgylld fackla.

Bänkinredningen från 1600-talet består i sitt grundutförande av två slutna kvarter. Dess yttersidor består av släta bänkgavlar och lika höga dörrar i ramverkskonstruktion. Spegelarna är marmorerade med röda kantlister och ramverket grönmålat. Alla bänkar har en svart överliggare och psalmbokshylla och dörrnumrering i gråblå oljefärg. Den främsta bänken på norra sidan fungerade som *herrska**sb**änk* [9] och har en betydligt mer bearbetad dekor med förhöjda gavlar, prydda av voluter, räfflade pilastrar, konsekrationsskors och varsitt överstycke med lejonhuvud omgivna av blad och voluter. Pilastrarna bär upp entablement med texterna ANNO och 1628. Fronten är tillverkad av ramverk med räfflade dekorpartier, och överst en överliggare med utskuren, sirlig dekor. Samma krönbräda återkommer som ryggstöd till bänken.

I det sydöstligaste kvarteret, bakom predikstolen, är *klockarens sängpulpet* integrerad i själva bänkinredningen. Pulpeten kröns av ett bokstöd med bågformat krön. På motsatt sida finns en mycket smal liten bänk framför predikstolsdörren. Bänken består av en sittbräda och en grönmålad gavel, dekorerad med räfflade pilastrar och krönt av ett

lejonhuvud omgivet av utsirade bladverk och voluter. Innanför altarskranket står på södra sidan en längre *korbank*, möjligen en skambänk. Den är byggd av ett ryggstycke i ramverkskonstruktion, en sits av hela bräder och två gavlar med olika utförande. Den lilla gaveln är enklare med en rundad överdel dekorerad med en solfjäder, den andra mer bearbetad med bl.a. bladornamentik och en texttavla med året 1688.

Läktarskranket (orgelläktarens räckesbarriär) [6] från 1600-talets slut pryds av 9 bilder i kraftig kolorit, som föreställer Jesus och lärjungarna med sina olika attribut. Under målningarna finns förklarande texttavlor. Bilderna omsluts av rundbågar, och mellan dessa finns räfflade pilastrar som bär en förkroppad överliggare med text på entablementet. Läktarskranket är målat av Claes Gertzson 1697.

Orgeln är tillverkad 1826 av Carl Grönwall i Hyby och därefter renoverad vid ett flertal tillfällen. Instrumentet, som har åtta stämmor, manual och pedal, är taget ur bruk och inplastat i väntan på vidare åtgärder. Orgelfasaden har ett stiliserat klassicistiskt uttryck med tandsnitt överst och ett förhöjt mittparti prytt av en strålsol i guld. Mittpartiets pipor syns innanför en cirkel, medan sidopartierna har rektangulära, öppna pipfält. På läktaren finns även en *tramporgel* av okänd ålder.

Klockan av malm är gjuten 1947 av M&E Olsson i Ystad. Mantelytan pryds av en text och överst en bård med törnrosor och vindruvsrankor.

Kyrkogården

Den äldsta delen av kyrkogården närmst kyrkan etablerades sannolikt under medeltiden. Troligen följde kyrkogården i Stora Hammar det allmänna mönstret från denna tid; en betad ängsmiljö, där gravarna märktes ut med träkors eller liggande hällar. Det äldsta bevarade kartmaterialet från 1700-talet visar på en förhållandevis liten, närmst kvadratisk kyrkotomt. På 1815 års skifteskarta har kyrkogården utvidgats något i östlig riktning. Ytterligare en utvidgning gjordes 1856, nu mot söder. Gravkartan från denna tid visar på fem tydligt omgärdade kvarter med gångar emellan och en tredelad entré till kyrkogården norrifrån.

Runt sekelskiftet 1800- 1900 gjordes ännu en expansion av kyrkogården österut, och kyrkotomten fick dagens utbredning. På fotografier från då är kyrkogården reglerad med grusgångar, buxbomsomgärdade kvarter och med vintergrönt insprängt mellan gravplatserna. Sedan kyrkan lämnats öde 1902, och verksamheten flyttats till Stora Hammars nya helgedom, förföll kyrkogården. När kyrkan åter tagits i bruk 1928 efter renoveringen, fick även kyrkotomten viss omsorg. Bl.a. lagades kyrkogårdsmuren. 1947 fälldes ett antal träd mot norr och väst, och 1961 reparerades muren på nytt. 1978 ersattes den östra mursträckan med en ny av putsad gråsten.

På senare år har kyrkogården grästäckts, vilket gjort att kvartersindelningen inte är synlig längre. Vissa delar klipps inte utan lämnas som äng, och kyrkogården har på så sätt återfått något av det fria utseende den hade innan 1800-talets uppstramning.

1994 byttes de gamla almarna på kyrkogårdens norra och södra sidor mot nya träd. 2007 handikappanpassades kyrkans huvudentré och 2014 renoverades kyrkogårdsmuren mot norr.

Kyrkogården idag

Kyrkogården avgränsas av en stenmur avtäckt med en grovkornig cementgjutning. Murens olika delar är av olika ålder, något bl.a. skarvar och de olika putsytorna vittnar om. Murarna mot norr och väster är äldst, och har samma läge idag som på 1700-talet. Längs dess utsida sitter järnöglor, som en gång använts för att binda kyrkobesökarnas hästar. Två entréer finns; huvudingången mot parkeringen i norr och en liten ingång mot byvägen i söder. I båda öppningarna sitter smidesgrindar. Huvudentrén är ett tredelat motiv med en pargrind flankerad av gånggrindar mellan kraftiga, putsade grindstolpar. En grusgång leder upp mot tornporten.

Hela kyrkogården är grästäckt, omväxlande med klippta och mer ängsartade delar, där olika gräs och blommor växer. Den stora majoriteten gravar står direkt i gräset utan någon växtutsmäckning. Ett fåtal gravplatser är grustäckta och buxbomskantade, vid några andra växer rosor. Träden utgörs av varsin rad av lindar längs norra och södra kyrkogårdsmuren och en reslig hästkastanj.

Det äldsta gravmaterialet utgörs av kalkstensvårdar från sent 1700-tal till tidigt 1800-tal, utformade i klassicistisk eller barockartad stil med vinklade eller rundade krön. En rikt dekorerad sten från 1775 [10] är fäst mot förrådsbyggnadens fasad. Det sentida gravmaterialet är ytterst begränsat. Istället är den övervägande delen av gravstenarna från 1800-talets andra hälft. De är gjorda av marmor, diabas eller granit, utformade t.ex. som små, naturromantiska stenar med inskriptionstavlor, stenar laddade med symbolik såsom den avbrutna kolonnen eller stenar krönte av kors eller urnor [11]. Bland övriga gravar märks en pergamentrulle i marmor, en nationalromantisk sten med en sällsynt, uppåt avsmalnande form [12], en obelisk i diabas med textfält på två sidor, ett gjutjärnskors och en granitsten med Jesus som medaljongmotiv.

Till de personhistoriskt intressanta vårdarna hör de över prästen Per Magnus Lovén, vars släkt haft stor betydelse för socknen, och över botanikern och restauratorn John av Klercker [13]. Den senares sten står i grus, kröns av hans byst och flankeras av tujor. Bland titlarna på gravminnena dominerar *lantbrukare* och *hustru* stort. *Åbo, hemmansägare* liksom olika *hantverksyrken* syns på några få stenar vardera.

[10]: Gravhäll i kalksten från 1775

[11]: Nygotisk vård med texttavla och krönt av urna

[12]: Nationalromantisk sten med ovanlig form

[13]: John av Klerckers familjegrav

Till de personhistoriskt intressanta vårdarna hör de över prästen Per Magnus Lovén, vars släkt haft stor betydelse för socknen, och över botanikern och restauratören John av Klercker [13]. Den senares sten står i grus, kröns av hans byst och flankeras av tujor. Bland titlarna på gravminnena dominerar *lantbrukare* och *hustru stort*. *Åbo, hemmans-*

ägare liksom olika *hantverksyrken* syns på några få stenar vardera.

Byggnader på kyrkogården

Café och förrådsbyggnad, placerad i murens förlängning i kyrkogårdens nordvästra hörn. Huset av okänd ålder användes tidigare som spruthus, men gjordes 1988 om till förråd, hwc och ett sällskapsrum/café åt sommarkyrkan. Fasaderna är putsade och vitmålade. Taket är täckt med röda tegelpannor, som på skånskt vis även täcker av gavelröstena.

Kulturhistorisk karaktärisering

Stora Hammar ligger i ett slättlandskap som brukats sedan förhistorisk tid. Den gamla bystrukturen från skiftet finns i viss grad kvar, även om byn glesats ut, och domineras av byggnaderna längs vägkorset en bit norr om kyrkplatsen. Runt korset ligger flera äldre hus, bl.a. ett f.d. dragontorp. Kyrkan har ett solitärt, väl synligt läge i landskapet med öppna vyer i alla väderstreck och en kraftfull mur som gräns mot omgivningen.

Kyrkogården har, efter att ha reglerats under 1800-talets andra hälft med kvarter, gångar och planteringar, numer återfått något av utseendet som präglade de medeltida kyrkotomterna. Kyrkogårdens entréer och nuvarande ganska stora utbredning etablerades runt förra sekelskiftet. Gravminnena står i gräs utan inramning, med få undantag i traditionell väst-östlig riktning, och vissa partier sköts som äng med högt gräs och blommor. Även den omgärdande muren, det f.d. spruthuset och träden ger associationer till äldre kyrkogårdar. De är viktiga miljöskapare som bryter mot den i övrigt plana topografin och de uttunnade gravplatserna, som sällan har någon egen växtlighet. Gravvårdarna spänner från 1775 och - med enstaka undantag - fram tills början av förra seklet. Kyrkogårdens ålderdomlighet förstärks genom en hög andel järn, kalkstens- och marmorvårdar, som alla var vanliga innan graniten helt kom att dominera. En mycket hög grad av vårdarna bör anses kulturhistoriskt värdefulla tack vare sin hantverksmässighet, rika detaljering, annorlunda formspråk eller persontillhörighet. Många av de gravsatta har haft stor betydelse för socknens och kyrkans utveckling, däribland Pehr Magnus Lovén och John av Klercker.

Stora Hammars gamla kyrka är en av få kvarvarande medeltida kyrkor i trakten. Med undantag för tornets välska 1600-talsgavlar bevarar den sin medeltida utsträckning, så som den var innan vapenhusen uppfördes. Byggnadens äldsta tidslager, det romanska, framträder i kvalificerade stenarbeten såsom långhusets rundbågsfris, lejonbilderna och vederlagen från triumfbågen samt dopfunten. Lejonmotivet finns i flera kyrkor i sydvästra Skåne, framför allt i dem som förknippas med Mårten Stenmästare och Oxiemästaren, möjligen Stora Hammar gamla kyrkas upphovsman. Senromaniken syns i det primära, värdefulla tornvalvet med runda ribbor, följdskift och kolonnetter

med människohuvuden. Kryssribbvalv blev vanliga under 1200-talet och lär ha förekommit mycket sparsamt i de tidiga romanska tornen. Bland träarbetena märks en del av en romansk fönsterbåge, som sitter kvar i öppningen ovan valven, och den säregna plankan som murats in som överliggare i tornöppningen till vinden. Plankan lär vara från en 1000-tals stavkyrka, och ingick kanske i en dörromfattning där. På plankan finns tjärspår, som lär vara samtida med träet och därmed är ett av de äldsta beläggen i Lunds stift på tjärning. Bevarade trädelar från romansk tid är sällsynta i Norden, och ännu mer ovanliga är ornamenterade arbeten.

Gotiken märks i den östra, raka korgaveln från 1400-talet med tidstypiska trapptinningar och blinderingar. På tinningarna ligger munk- och nunnetegel, som har stort kulturhistoriskt värde. De under medeltiden östförlängda kyrkorna finns mest i västra och sydvästra Skåne, och tros anknyta till Själland där sådana utvidgningar var desto vanligare. Invändigt syns ungotiken bl.a. i skeppets taklag med återanvänt virke från ca 1300, de figurativa kalkmålningarna på vinden och skeppets äldsta valv i långhusets västra del. Dess målningssvit från runt 1400 är en av få i stiftet som finns kvar från denna tid, då kalkmåleriet var begränsat till följd av en ekonomisk tillbakagång. Östförlängningens valv särskiljer sig genom att sakna kalkmåleri, ha högre vederlag och mindre tryckt form. Porten i tornet är en av runt 30 bevarade järnsmidda, medeltida dörrar i stiftet. Likt dörren i Stora Hammar är de flesta av dessa senmedeltida och utformade med helt järnklädda blad.

Interiört vittnar resterna från triumfbågen, liksom huvudaltaret, sakramentsnischerna och vigvattenstenarna som finns kvar, om medeltidens liturgiska krav. Då tornets övre plan varit kopplat till långhuset med en invändig trappa, kan det möjligen ha nyttjats som emporvåning under kyrkans tidiga historia. Den fasta inredningen kommer utslutande från 1600-1700-talen, vilket gör att interiören framstår som mycket enhetlig och autentisk. 1600-talets snickerier utgörs av läktarskrank, dopfuntsbaldakin och en komplett, mycket välbevarad bänkinredning i bondsk men välarbetad stil. Till denna hör, fränsett bänklängderna med bevarade gårdsnummer, bl.a. en klockarbänk och en rikt utsirad herrskapsbänk med förhöjda gavlar. 1700-talsinslagen består av Johan Ullbergs altaruppsats och predikstol, utförda i hans sedvanliga bondbarock. Arbetena är signerade vilket är ovanligt bland Ullbergs verk; kanske var han särskilt nöjd med sin insats i Stora Hammar. Typiskt för hans altaruppsatser är de grovhuggna figurerna, spiralvridna kolonnerna och kraftfulla krönen. Såväl predikstolen som altaruppsatsen förekommer i många skånska kyrkor i snarlika varianter från hans rika produktion.

Att tänka på

- På kyrkogården finns flera speciella vårdar med högt kulturhistoriskt värde.

Ängsmarken ska särskilt värnas, då den är särskilt viktig för kyrkogårdens atrikedom och påminner om dess utseende innan 1800-talet.

- Kyrkan bevarar romanska trädetaljer i form av en inmurad fönsterbåge och en dekorativ plank inmurad i tornöppningen mot vinden. Plankan är av stort vetenskapligt intresse och ytterst sällsynt även i ett nordiskt sammanhang.
- Kyrkorummet har en mycket rik och väl sammanhållen inredning med bänkar, altarpupp, bänkar och läktarskrank som alla kommer från 1600- 1700-talen.

Skydd m.m.

Kyrkan/kyrkogården skyddas som kyrkligt kulturminne enligt 4 kap. kulturmiljölagen. Kyrkan och kyrkotomten ligger inom reg. fornlämning Stora Hammar 13:1 (L1989: 6837). Den utgör Stora Hammars gamla bytomt/gårdstomt och skyddas enligt 2 kap. kulturmiljölagen. Kyrkoanläggningen finns inom riksintresse Kust och skärgård: Kustzonen. Stora Hammar är utpekad som särskilt värdefull kulturmiljö av Länsstyrelsen.

Källor och litteratur

A Catalogue of Wall-Paintings in the Churches of Medieval Denmark 1100-1600. Scania, Halland, Blekinge. Bd I-IV, Knud Banning, Köpenhamn, 1976-1982.

Gravvårdar i sten- ett mångskiftande kulturarv, Stad& Land nr 184, Anna Andréasson och Movium, Holmbergs, 2012

Helgedomar på Söderslätt I, Ernst Frostin, AB Allehanda Trelleborg, Trelleborg, 1960

Skåne, Landskapets kyrkor, red. Markus Dahlberg& Ingrid Sjöström, RAÄ, 2015

Timmermanskunst i Stora Hammar gamla kyrka, samt iakttagelser i Rängs och Törringe kyrkor, Karl-Magnus Melin, Knadriks Kulturbygg AB, Kristianstad, rapport 2016:1

Underhållsplan för Stora Hammars gamla kyrka 2017-11-01, Barup&Edström Arkitektkontor, Limhamn/ Simrishamn, 2017

Underhållsplan för Stora Hammar gamla kyrkogård 2016-11-11, Barup&Edström Arkitektkontor, Limhamn/ Simrishamn, 2016

<http://app.raa.se/open/fornsok>, hämtad 2019-10-16

<http://historiskakartor.lantmateriet.se/arken/s/search.html>, hämtad 2019-10-18

<https://www.lansstyrelsen.se/skane/besok-och-upptack/kulturmiljoprogram/omraden/stora-hammar.html>, hämtad 2019-10-16

http://samla.raa.se/xmlui/bitstream/handle/raa/895/1929_348.pdf?sequence=1&isAllowed=y, hämtad 2019-10-18

Övriga uppgifter

Denna rapport om Stora Hammar gamla kyrka, Skytts kontrakt, har upprättats av:

Karl Johan Kember, Arkitekt SAR/MSA, Cert. sakkunnig avseende kulturvärden,
JAIS arkitekter AB, Sundstorget 3, 251 21 Helsingborg, 042-14 92 33, www.jais.se

Kristina Simonsson (granskning), Arkitekt SAR/MSA, Cert. sakkunnig avseende
kulturvärden, JAIS arkitekter AB, Sundstorget 3, 251 21 Helsingborg, 042-14 92 30,
www.jais.se

Alla foton är tagna av rapportförfattaren om ej annat anges.

Inventeringsdatum: 2019-10-17

Färdigställd rapport: 2020-06-29

Stora Hammar gamla kyrka - byggnadsbeskrivning

Stomme:	Murverk – Natursten Murverk- Tegel Murverk – Medeltida (kor, långhus, torn)
Fasadmaterial:	Puts
Fasadkulör:	Vit
Takform:	Sadeltak, med dubbla fall
Taktäckningsmaterial:	Plåt – Koppar, falsad, förskjutna hakfalsar Munk- och nunnetegel
Byggnadsdel:	Långhus Kor – öster, rakt Torn – väster